

Analýza charakteristík mladistvých väzňov na Slovensku

Slávka Démuthová

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
demuthovci@yahoo.com

Abstrakt

Štúdia prezentuje početné demografické, vzdelanostné, rodinné, kriminologické, ale i intelektové, osobnostné,... charakteristiky populácie mladistvých väzňov na Slovensku. Výskum je realizovaný na kompletnej populácii odsúdených vo veku od 14-18 rokov, ktorí vykonávajú trest odňatia slobody v špecializovanom ústavnom zariadení. Dáta sú získavané batériou pozostávajúcou z desiatky štandardizovaných testov, dotazníkov, projektívnych metodík, ako i neštandardizovaných postupov zohľadňujúcich špecifiká výskumnej vzorky. Okrem popisu charakteristík sa štúdia zameriava i na ich interpretáciu a vzájomné vzťahy.

Kľúčové slová

Mladistvý väzeň, psychologické charakteristiky, trest odňatia slobody

Úvod

Delikvencia mladistvých, najmä jej závažnejšie formy, patria k tým negatívnym fenoménom sociálnej patológie, ktorým sa v priebehu vývoja každej spoločnosti neustále venuje pozornosť. Intenzívna je najmä snaha o odhalenie prírodných súvislostí, ktoré dopĺňajú nevyhnutné informácie o charakteristikách tých, ktorí nerešpektujú zákony spoločnosti a chronicky ich porušujú. Kľúčovou oblasťou v tomto bádani je skúmanie problematiky delikvencie mladistvých, ktorá je (najmä v jej závažnejších prejavoch) významným prediktorom ďalšej kriminality.

Problém

Predstavy o tom, kto je mladistvý delikvent vykonávajúci nepodmienečný trest odňatia slobody, sa nezriedka líšia od reality. Extrémne póly prezentujú v podstate dva názory, a to, že ide o špeciálnu skupinu výnimočne agresívnych a nenapraviteľných jedincov zo zlých sociálnych pomerov predstavujúcich hrozbu pre spoločnosť, alebo (v druhom extréme), že sa do väzenia v podstate môže dostať ktokoľvek, ak má v čase svojho „životného omylu“ málo šťastia. Oba extrémy predstavujú odlišné názory na to, do akej miery sa uväznení mladiství delikventi líšia od nedelikventnej populácie. Analýza charakteristík a údajov rozličných oblastí života prispeje k utvoreniu si obrazu o tom, kto tvorí populáciu mladistvých uväznených mladistvých vo výkone trestu odňatia slobody a nakoľko je táto vo svojich charakteristikách odlišná od normálov. Prostredníctvom analýz získaných dát navyše sleduje vzájomné vzťahy a súvislosti medzi identifikovanými charakteristikami.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 58 chlapcov¹, ktorým bol súdom nariadený trest odňatia slobody nepodmienečne a vykonávajú ho v Ústave pre výkon trestu odňatia slobody pre mladistvých v Sučanoch, ktorý je jediným zariadením pre výkon trestu odňatia slobody pre mladistvých chlapcov v SR. Výskumu sa zúčastnili všetci probandi, ktorých vek v čase výskumu zodpovedal

¹ Vo výskumnej vzorke bolo pôvodne 61 probandov, no traja boli z výskumu vylúčení pre neschopnosť komunikovať v slovenčine.

právnemu vymedzeniu pojmu mladistvý, t.j. boli vo veku 14 – 18 rokov. Z výskumu, ktorý prebiehal v mesiacoch január – jún 2006 neboli vylúčení probandi, ktorí počas tohto obdobia dovŕšili vek 18 rokov.

Metódy

Na identifikáciu charakteristík vzťahujúcich sa k osobnosti mladistvého delikventa vo výkone trestu odňatia slobody boli použité metodiky zohľadňujúce špecifiká skúmanej vzorky. Batéria obsahovala:

1. **Cattellov šestnásťfaktorový osobnostný dotazník** (16 položiek - Eber, Cattell, 1986 v úprave: Kollárik 1994),
2. **Test ruky** (15 základných skórovacích kategórií, 6 doplnkových skórovacích kategórií - Fridrich, Nociar, 1991),
3. **Lüscherova klinická diagnostika** (Lüscher v úprave: Černý, Dan, 1995) – v rámci nej boli vyhodnotené údaje vzťahujúce sa k nasledujúcim oblastiam:
  - protiklady medzi citovými potrebami a situáciou (subtest voľby tvarov)
  - interpersonálne vzťahy s blízkymi osobami (subtest voľby odtieňov modrej)
  - schopnosť vnútornej autoregulácie (subtest voľby odtieňov zelenej)
  - reagovanie na dynamické podnety a výzvy (subtest voľby odtieňov červenej)
  - anticipácia a postoj k budúcnosti (subtest voľby odtieňov žltej)
  - vnútorný stav a čiastočne nevedomé motívy správania (subtesty voľby z ôsmich farieb)

Zároveň bol Lüscherovou klinickou diagnostikou zisťovaný subjektívny východiskový stav a psychické naladenie probanda (subtest voľby odtieňov sivej), pričom vyhodnotenie protokolov vo všetkých subtestoch bolo uskutočnené prostredníctvom elektronickej verzie tohto testu: PsychoWinSystem, Lüscherova klinická diagnostika, verzia 2.0 (T_171.exe 2.2.0.46) v autorstve L. Malinovského.

4. **Kresba ľudskej postavy** s inštrukciou nakresliť ľudskú postavu a po dokončení nakresliť postavu opačného pohlavia, pričom bola kresba hodnotená najmä z obsahového hľadiska, a to sledovaním nasledujúcich kritérií: veľkosť kresby, natočenie postavy (spredú – poloprofil – profil – zozadu), umiestnenie 1 (hore – stred – dole), umiestnenie 2 (vľavo – stred – vpravo), celkové spracovanie (kvalita kresby), celkový výraz postavy, postava v akcii, celkový výraz tváre, hlava (veľkosť), ústa (tvar), brada (veľkosť), vlasy (spôsob zakreslenia), oči (veľkosť a vypracovanie), krk (spôsob zakreslenia), trup (tvar a veľkosť), prsia, ramená (tvar a veľkosť), ruky (veľkosť, tvar a poloha), prsty (tvar), pás (spôsob zakreslenia), nohy, chodidlá, doplnky a detaily (nevyhnutne nepatriace ku kresbe), gumovanie, začierňovanie, sexuálne obsahy, nahé postavy.

Všetky kritériá sa použili na hodnotenie oboch postáv (oboch pohlaví), pričom pri interpretácii (s využitím: Altman 1988; Šturma, Vágnerová, 1982; Dammer 1995; Davido, 2001) bolo zohľadnené, či ide o postavu, s ktorou sa proband identifikuje, alebo o osobu opačného pohlavia. Sledované boli i rozdiely v kresbe identického a opačného pohlavia. Každé z kritérií malo svoju vlastnú škálu hodnotenia zachytávajúcu prejavy špecifických charakteristík kresby. Spolu tak vzniklo 110 hodnotiacich kritérií pre kresbu mužskej a 113 kritérií pre hodnotenie kresby ženskej postavy. Hodnotenie kresby bolo doplnené škálou organicity (8 položiek) sledujúcou prítomnosť prejavov tohto fenoménu v kresbe (podľa: Šturma, Vágnerová, 1982):

- chýbajúce detaily (Ide najmä o detaily, ktoré probandi vzhľadom k veku a svojmu stavu musia poznať a vedieť ich nakresliť. Chýbanie takýchto podstatných detailov kresby je pre organické poškodenia typické.)

- disproporcía částí (môže ísť o nápadný nepomer medzi rozličnými časťami tela (napr. nápadne veľká hlava oproti ostatku tela), ale i o disproporcie párových orgánov (napr. ľavá noha výrazne menšia, než pravá), prípadne ľavej a pravej časti tela celkovo)
  - primitívne spracovanie (ako celej kresby, tak i jednotlivých častí tela (napr. ruky pripomínajúce hrable, „vtáčie“ nohy, nadmerne široký, alebo guľovitý trup,...)
  - zlé pripojenie častí (jednotlivé časti tela sú pripojené na zlom mieste (napr. ruky sú k trupu pripojené v strede a nie v oblasti ramien, alebo začínajú už priamo na krku,...)
  - stereotypie (neprimerané opakovanie sa niektorých detailov (napr. neprimerane veľký počet gombíkov, prstov na rukách, dva nosy), ale i nakreslenie viacerých postáv napriek inštrukcii kresliť iba jednu)
  - neobvyklé tvary (bizarné tvary jednotlivých častí tela, napr. vlniace sa ruky, trojuholníková hlava, nos obrátený nahor, ...)
  - poloha postavy (ide o nápadne neobvyklú polohu nakreslenej postavy v priestore, zväčša ide o postavu, ktorá je „zošikmená“ – jej stredová os nie je kolmá na základňu papiera)
  - zlá koordinácia (ide najmä o hodnotenie kvality čiar, pritom sa sleduje roztrásenosť, rozličná hrúbka spôsobená nestálym tlakom na tužku, nadpájanie čiar, nesúvislý ťah tužkou).
- 5. Pološtrukturovaný anamnestický rozhovor**, ktorý bol nasmerovaný do troch časových línií – minulosti, súčasnosti a budúcnosti, pričom sa hlavný dôraz kládol na sledovanie interpersonálnych vzťahov v rámci rodiny probanda, ako i vzťahov s bližším okolím, ďalej na významné životné udalosti a traumy.
- 6. Army beta test**, s tým, že vzhľadom na neexistenciu slovenskej štandardizácie boli na prevod váženého skóre na IQ použité normy vypracované Asociáciou dopravných psychológov SR získané zo vzorky 1529 probandov (Bakalář, 1993).
- 7. Ravenove štandardné progresívne matice** (Raven, Court, Raven 1991)
- 8. Nedokončené vety**, ktoré mapovali 14 oblastí: 1. vzťah k matke, 2. vzťah k otcovi, 3. vzťah k rodine, 4. vzťah k priateľom, 5. vzťah k vlastným schopnostiam, 6. vzťah ku škole, 7. vzťah k minulosti, 8. vzťah k trestnému činu, 9. vzťah k pravidlám a zákonom, 10. pocity viny, 11. úzkosti a strachy, 12. vzťah k budúcnosti, 13. túžby, 14. konceptualizácia života. Každá z oblastí bola zastúpená jednou nedokončenou vetou. Odpovede boli analyzované z obsahového hľadiska a zaradené do spoločných kategórií pre kvantitatívne vyhodnotenie.
- 9. Krátky dotazník** získavajúci dáta a verifikujúci údaje zo spisových materiálov, ktorý charakterom otázok a zložitou formuláciou zodpovedal predpokladanej rozumovej úrovni probandov. Zameriaval sa na rodinné zázemie pred nástupom do výkonu trestu, prejavy porúch správania v detstve, počiatky kriminálnej kariéry, okolnosti týkajúce sa skutku, ktorý bol dôvodom pre výkon trestu, skúsenosti s návykovými látkami a na zdravotnú anamnézu.
- 10. Zber dát zo spisového materiálu**, ktorý obsahoval interindividuálne odlišné anamnestické údaje od sociálnych pracovníkov, psychológov a vychovávateľov, kurátorov, sudcov,... ktorí prišli do kontaktu s odsúdenými počas trestného stíhania, prípadne výkonu väzby.

Výsledky

- Analýzou veku, socio-ekonomických, rodinných, etnických, kultúrnych, vzdelanostných a kriminologických premenných bolo zistené², že:
- 55 % probandov malo v čase výskumu 18-rokov, 40 % sedemnást' a 5 % šestnásť rokov
  - probandi pochádzajú zväčša z obcí do 2000 obyvateľov (31 %) alebo menších miest s počtom obyvateľov do 10.000 (31 % probandov)
  - probandi sú zväčša slovenskej národnosti (94,8 %)

² Zo zistení sú prezentované len niektoré vybrané údaje.

- až 48,3 % probandov ukončilo povinnú školskú dochádzku v nižšom ako deviatom ročníku a 19 % probandov bolo absolventmi špeciálnej školy

- vo väčšej miere sú vychovávaní v neúplnej, nefunkčnej rodine alebo v náhradnej starostlivosti (55 %), ktorá je charakterizovaná nízkym ekonomickým komfortom vzhľadom na vysokú nezamestnanosť (matky v 75 % prípadov nezamestnané a otcovia v 70 %) žiteľov rodiny

- v rodinách probandov je vyšší počet detí (v 53 % rodín je 3 a viac detí) a pomerne častý výskyt preukázanej kriminality u súrodencov (20,7 %) i rodičov (39,7 %)

- 54 % probandov bolo v minulosti súdne trestaných³; 48 % spáchalo trestný čin, za ktorý sú teraz odsúdení počas podmieneného odsúdenia za predchádzajúci trestný čin a bol spáchaný (v 53 % prípadov) pod vplyvom omamných látok. Druhy trestných činov uvádza tabuľka č. 1.

Tabuľka č. 1

Prehľad činov, za ktoré boli mladiství aktuálne odsúdení na terajší nepodmienečný trest odňatia slobody

druh trestného činu	N	%	druh trestného činu	N	%
krádež	38	65,52	poškodovanie cudzej veci	6	10,34
lúpež	21	36,21	ublíženie na zdraví	5	8,62
porušovanie domovej slobody	9	15,52	vydieranie	3	5,17
podvod	1	1,72	ruvačka	2	3,45
znásilnenie	5	8,62	držanie, výroba a distribúcia omamných látok	1	1,72
pohlavné zneužívanie	3	5,17	neoprávnené užívanie cudzej veci	1	1,72
vražda	2	3,45	vyhrážanie	1	1,72
výtržníctvo	9	15,52	spolu	107 ⁴	

Na identifikáciu rozdielov medzi charakteristikami vzťahujúcimi sa k osobnostným, intelektovým,... špecifikám mladistvého delikventa vo výkone trestu odňatia slobody a normálmi bol použitý t-test a porovnaním základných údajov (počet, štandardná odchýlka, priemer) vzorky respondentov použitej pre štandardizáciu autormi testu a výskumnou skupinou probandov boli zistené niektoré štatisticky významné rozdiely v priemerných hodnotách jednotlivých faktorov. Štatisticky významné rozdiely v priemerných hodnotách (pozri tabuľku č. 2) poukazujú na to, že vzorka mladistvých odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody oproti normálnej vzorke probandov⁵ dosahuje výrazne vyšší príklon k nasledujúcim charakteristikám:

- vrelý, priateľský, dobromyseľný, ľahko sa s ním vychádza, má rád ľudí (A),
- emocionálne stabilný, zrelý, čelí realite, kľudný (C)
- dominantný, asertívny, agresívny, tvrdohlavý, súťaživý, svojhlavý (E)
- „hrošia koža“, dobrodružný, spoločensky smelý, dobre znáša stres (H)
- senzitívny, „závislá citovosť“, intuitívny, hľadá pomoc a súcit (I)
- podozrievavý, nedá sa oklamať, nedôverčivý, skeptický (L)
- experimentujúci, liberálny, kritický, ochotný akceptovať zmenu (Q₁)
- nespoľahlivý, nedbá na pravidlá, sebecký (G)
- naivný, nepredstiera, otvorený, spontánny, jednoduchý vkus (N)
- sebaistý, pocit bezpečia, bezstarostný, spokojný so sebou (O)

³ Toto percento je relatívne nízke na úkor pomerne vysokého percenta „ani raz netrestaných“ probandov (46 %), ktoré však znamená iba to, že probandovi v minulosti nebol súdom vymeraný trest za trestný čin. V skutočnosti ho mohol spáchať a nebyť odsúdený, prípadne probandovi nemusel byť trestný čin zistený.

⁴ Vyšší počet trestných činov (107) ako probandov (58) je spôsobený skutočnosťou, že boli odsúdení za nezákonné konanie, v rámci ktorého spáchali viacero trestných činov v tzv. súbahu.

⁵ údaje, ktorých uvádza vo svojej štandardizácii 16 PF Eber, Cattell (v úprave Kollárik 1994, s. 22)

Tabuľka č. 2

Rozdiely medzi všeobecnou a skúmanou vzorkou probandov v jednotlivých faktoroch 16 PF dotazníka

položka	údaje výskumnej vzorky (N=57)		štandardizácia (N=3000)		t-test
	priemer	št. odch.	priemer	št. odch.	t
faktor A	5,28	1,26	4,47	1,67	4,774**
faktor B	4,88	2,18	4,59	1,79	0,998
faktor C	4,53	1,7	3,34	1,73	5,146**
faktor E	3,79	1,54	2,57	1,61	5,672**
faktor F	4,82	1,95	4,75	1,89	0,277
faktor G	4,37	1,4	5,25	1,74	4,677**
faktor H	5,11	1,71	3,12	1,79	8,322**
faktor I	3,68	1,58	2,83	1,73	3,680**
faktor L	4,16	1,53	3,25	1,7	4,011**
faktor M	3,58	1,36	3,49	1,44	0,468
faktor N	3,74	1,3	4,13	1,36	2,146*
faktor O	3,84	1,46	4,38	1,78	2,754**
faktor Q1	3,79	1,57	2,71	1,53	5,277**
faktor Q2	3,6	1,61	3,46	1,8	0,583
faktor Q3	5,04	1,38	4,8	1,6	1,125
faktor Q4	3,67	1,87	3,17	1,93	1,939

Obraz o charakteristikách osobnosti mladistvých odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody podáva i štandardizovaná projektívna technika – Test ruky. Pri porovnaní rozdielov priemerov v základných skórovacích kategóriách Testu ruky medzi normálnym protokolom a priemerným protokolom výskumnej vzorky sa zistilo (pozri tabuľku č. 3), že mladiství delikventi skórujú v priemere vyššie v kategóriách AFF (affection) a COM (communication). Vysoké hodnoty (oproti normálnemu protokolu) dosahuje vzorka probandov aj v „získavajúcej“ kategórii (ACQ), ktorá naznačuje túžbu po vlastníctve, získaní niečoho. Vyšší výskyt tejto premennej (v absolútnych číslach je štvrtou najpočetnejšou skórovaciou kategóriou) korešponduje s prevahou trestných činov krádeže a lúpeže v skúmanej vzorke, teda trestných činov pre ktoré je charakteristická natoľko silná motivácia niečo získať a vlastniť, že proband porušuje zákony, prípadne na získanie danej veci, či finančných prostriedkov použije i násilie. Ďalší v poradí (čo sa týka miery rozdielu v priemeroch sledovanej a normálnej vzorky) je výskyt agresívnych odpovedí (AGG). Vyššie skórujú (v zmysle porovnania priemerných výskytov v protokoloch) i EXH odpovede, ktoré naznačujú snahu upútať pozornosť na svoju osobu, získať od druhých uznanie.

Tabuľka č. 3

Porovnanie priemerov a štandardných odchýlok normálneho protokolu a priemerného protokolu u výskumnej vzorky v základných kategóriách Testu ruky

položka	výskumná vzorka (N=58)		normálny protokol ⁶ (N=1000)		rozdiel priemerov ⁷
	priemer	št. odch.	priemer	št. odch.	
AFF	3.76	2.19	0.3	0.6	3.459
DEP	0.52	0.92	0.6	0.8	-0.083
COM	6.24	2.87	1.8	1.5	4.441
EXH	1.48	1.27	0.3	0.7	1.183
DIR	2.33	1.66	1.2	1.4	1.128
AGG	3.40	2.18	1	1	2.397
ACQ	3.24	2.19	0.5	0.8	2.741
ACT	5.41	3.67	3.8	2.2	1.614
PAS	0.69	1.40	0.6	0.9	0.090
TEN	0.53	0.75	0.4	0.6	0.134
CRIP	1.22	2.18	1.3	1.6	-0.076
FEAR	0.45	1.06	0.1	0.2	0.348
DES	0.78	1.16	0.7	0.4	0.076
FAIL	0.03	0.18	0.3	0.6	-0.266
BIZ	0.17	0.57	0.1	0.2	0.072
INT	17.72	6.05	6.3	2.8	11.424
ENV	9.34	4.27	5.6	2.7	3.745
MAL	2.21	2.59	1.6	1.4	0.607
WITH	0.98	1.38	0.5	1	0.483
PATH	4.17	3.84	2.6	1.9	1.572
AFF+DEP+COM	10.52	3.95	3.3	2.1	7.217
DIR+AGG	5.72	3.09	3.2	2.2	2.524

Rozdiely medzi normálnou vzorkou a sledovanou výskumnou vzorkou mladistvých delikventov vo výkone testu odňatia slobody v doplnkových kategóriách Testu ruky uvádza tabuľka č. 4. Vzorka delikventov má výrazne vyššie zastúpenie interpersonálnych odpovedí, než uvádza norma, čo naznačuje vyšší záujem o ľudí a vzťahy. Túto zameranosť skôr na osoby ako okolité predmety a prostredie naznačuje aj pomer INT a ENV odpovedí, ktorý je v protokoloch výskumnej vzorky výrazne viac v prospech interpersonálnych odpovedí (59:31), než u normálnej vzorky (47:40). Prítomný je i pomerne nízky výskyt DEP odpovedí u sledovanej vzorky (2,90 % ku 7 % v normálnom protokole), ktorý súvisí s nedôverčivosťou a skepticizmom v hlbšom vzťahu k iným (pozri faktor L).

⁶ Údaje o hodnotách normálneho protokolu sú z: Fridrich, J., Nociar, A.: Test ruky. Príručka. Bratislava, Psychodiagnostika 1991, s. 27 – 30.

⁷ Ide o absolútne (nie t-testom vyhodnotené) rozdiely získané porovnaním priemernej hodnoty sledovanej premennej v normálnom protokole a priemernom protokole u výskumnej vzorky.

Tabuľka č. 4

Percentuálny výskyt doplnkových skórovacích kategórií v Teste ruky u normálnej a výskumnej vzorky

skórovacia kategória	kategórie v percentách	
	normálny protokol ⁸	výskumná vzorka
INT (interpersonálne odpovede)	47,00	58,58
ENV (environmentálne odpovede)	40,30	30,88
MAL (maladjustívne odpovede)	10,80	7,29
WITH (odpovede odstupu)	1,80	3,25
spolu	100,00	100,00

skórovacia kategória	priemerné hodnoty	
	normálny protokol	výskumná vzorka
AOR (acting-out ratio)	2,7 : 2,5	10,52 : 5,83
PATH (patologické skóre)	1,7	4,17

V environmentálnych odpovediach (ENV) je vo výskumnej vzorke vyšší výskyt odpovedí oproti normálnemu protokolu v kategórii ACQ, čo bolo naznačené už pri vyššie uvedenom porovnaní priemerov normálnych a výskumných protokolov. Podľa percentuálneho zastúpenia sa kategória maladjustívnych odpovedí neukazuje v sledovanej výskumnej vzorke ako významná⁹, priemerný počet týchto odpovedí v protokole probanda výskumnej vzorky oproti normálu (pozri tabuľku 38) však naznačuje, že v tejto kategórii skórujú mladiství delikventi vyššie (priemerný protokol výskumnej vzorky zastúpený počtom 2,21 maladjustívnych odpovedí, normálny protokol 1,6). J. Fridrich a A. Nociar (1991, s. 30) uvádzajú, že už „prítomnosť jedinej MAL odpovede v protokole indikuje ťažkosti v adaptácii“. Hoci je táto kategória charakteristická pre neurotikov, vyskytuje sa aj u normálov, ktorí trpia pocitmi napätia, inadekvátnosti alebo nepochopenia. V rámci maladjustívnych odpovedí sa probandi výskumnej vzorky od normálu líšili vo FEAR odpovediach (až 4x vyšší výskyt), ktoré majú najvyššiu patognomickú váhu zo všetkých maladjustívnych odpovedí. Predstavujú vážne zaoberanie sa možnosťou psychologického alebo fyzického poškodenia, prípadne vnímanie ohrozenia integrity vlastného Ja. Niektorí probandi (zvlášť ohrozená je skupina probandov odsúdených za vraždy a znásilnenia, probandi s homosexuálnymi sklonmi a nováčikovia) sú skutočne vystavovaní priamym fyzickým útokom zo strany spoluväzňov a mnoho z nich je vydieraných, prípadne inak psychicky týraných. WITH odpovede (odpovede odstupu) boli vo všeobecnosti vyššie zastúpené, než v normálnom protokole (3,25% u vzorky ku 1,8% u normálov), pričom najväčší rozdiel bol vo výskyte BIZ odpovedí. Tieto sa u normálov a neurotikov nevyskytujú; kategória BIZ (bizarné odpovede) indikuje ťažkú patológiu, a to buď v smere schizofrénie, alebo organicity (Fridrich, Nociar 1991). AOR (Acting-out ratio) je jedným z najdôležitejších prediktorov Testu ruky a vychádza z pomeru pozitívnych kooperatívnych postojov oproti agresívnym (teda $AOR = (AFF+DEP+COM) : (DIR+AGG)$). Predikuje výskyt agresívneho správania, pričom platí, že čím viac suma DIR a AGG odpovedí prevyšuje súčet AFF+DEP+COM odpovedí, tým je pravdepodobnosť zjavne antisociálneho a agresívneho správania vyššia (Fridrich, Nociar 1991). Z porovnania pomeru týchto skupín odpovedí u normálneho protokolu a výskumnej vzorky vyplýva, že v AOR výskumnej vzorky

⁸ Údaje o hodnotách normálneho protokolu sú z: Fridrich, J., Nociar, A.: Test ruky. Príručka. Bratislava, Psychodiagnostika 1991, s. 34.

⁹ Výskumná vzorka bola typická tým, že probandi veľmi často odpovedali formou sociálne žiaducich, konformných odpovedí (zväčša šlo o AFF, COM, ACT, prípadne DIR odpovede). Niektorí z nich sa pri vyšetrovaní vo väzbe s Testom ruky už stretli a navyše takmer všetci probandi spomedzi odpovedí, ktoré ich na podnetnú tabuľku napadli, selektovali a použili neutrálne a všeobecné odpovede. Až keď boli nútení (opakovanými výzvami a snahou administrátora dostať minimálne tri odpovede na každú kartu) podať viac odpovedí, používali i ostatné, zväčša AGG, CRIP a FEAR odpovede.

prevládajú odpovede prezentujúce pozitívny kooperatívny postoj a riziko výskytu agresívneho správania je nízke (opäť pravdepodobne z dôvodu zvýšeného výskytu sociálne žiadúcich odpovedí sýtiacich AFF a COM kategórie). Priemerné PATH skóre¹⁰ u normálov vyjadrujúce aproximatívnu mieru patológie je 1,7; probandi výskumnej vzorky dosahovali v priemere hodnotu 4,14, čo zodpovedá hodnoteniu pre miernu poruchu (Fridrich, Nociar 1991).

Z výsledkov Lüscherovej klinickej diagnostiky vyplynulo (pozri tabuľku č. 5), že najväčším zdrojom problémov sú dve oblasti: budúcnosť a potreby, ktoré odhaľujú prítomnosť značných protikladov medzi citovými potrebami a aktuálnou situáciou a tiež obavy z budúcnosti. Ako treťou najpočetnejšou z hľadiska momentálnej výskytovosti konfliktov je oblasť reagovania na dynamické podnety a výzvy, ktorá môže byť znakom provokácie a agresie. Výskyt takýchto problémov odzrkadľuje väzenské prostredie, ktoré značne obmedzuje slobody mladistvých. Tieto obmedzenia môžu byť vnímané ako veľmi problematické, a to i z dôvodu častej výraznej absencie dodržiavania pravidiel a akéhokoľvek režimu v predošlom živote.

Tabuľka č. 5

Hodnoty dosiahnuté v sledovaných položkách Lüscherovej klinickej diagnostiky

premenné	minimum	maximum	priemer	št. odchýlka
potreby	0	6	2.31	1.58
vzťahy	0	6	1.57	1.66
autoregulácia	0	5	1.62	1.21
reagovanie	0	5	1.84	1.18
budúcnosť	0	5	2.31	1.34
vnútro	0	8	1.33	1.74
aktuálny stav	0	3	1.26	1.35

Neštandardizovanou metódou, ktorá mala sledovať vzťah probandov k jednotlivým oblastiam života, bola metodika nedokončených viet. Rôznorodé odpovede na nedokončené podnetové vety boli zatriedené do kategórií postihujúcich (pokiaľ to bolo možné) vzťah probanda k danej oblasti (pozitívny, neutrálny, negatívny, ambivalentný,...). Z odpovedí na 14 nedokončených viet vyplýva, že probandi výskumnej vzorky majú prevažne pozitívny vzťah k matke (60 % probandov), otcovi (44 %), vlastnej rodine (až 76 %), svojmu priateľovi (50 %) a škole (28 %). Negatívny vzťah k matke neuviedol ani jeden proband, no k otcovi až 17 % probandov. Ambivalentný a negatívny vzťah k priateľovi uviedlo až 38 % probandov, čo môže súvisieť s častým prípadom spolupáchateľstva, prípadne priameho navedenia na trestný čin, kedy druhý z komplicov zostáva na slobode, čo vedie k prehodnoteniu priateľského vzťahu a objaveniu sa negatívnych pocitov. Negatívny postoj ku škole uviedlo len 7 % probandov, kým vyjadrenia pozitívneho vzťahu ku škole a konštatovanie pozitívneho „účinkovania“ probanda v škole¹¹ tvorili až 55 % všetkých odpovedí. Probandi sa vyznačujú vysokým stupňom sebavedomia – 64 % probandov uviedlo odpovede, ktoré svedčia o tom, že majú silnú vieru vo vlastné schopnosti a až u 29 % ďalších probandov bola viera vo vlastné schopnosti prehnaná („dokážem, čo len chcem“). Pri sledovaní vzťahu k minulosti sme sa zamerali najmä na to, ako probandi vnímajú svoju minulosť (pozitívne vs. negatívne spomienky) a ako ju hodnotia vzhľadom na svoje správanie (popieranie konania zla, sebakritika,...). Výsledky ukázali, že až 45 % probandov uviedlo odpoveď, v ktorej vyjadrujú kritiku nad svojim správaním v minulosti, 28 % má k minulosti neutrálny vzťah a 14 % v odpovediach priamo popiera existenciu

¹⁰ patologické skóre = MAL + 2x WITH

¹¹ Okrem priameho vyjadrenia vzťahu ku škole v podobách negatívny, pozitívny, neutrálny a ambivalentný, odpovede obsahovali i subjektívne hodnotenie pôsobenia samotného probanda na škole (kategórie dobrý žiak/zlý žiak), ktoré nebolo možné vyhodnotiť ako vzťah ku škole.

konania zla v minulosti. Úzky súvis s trestným činom majú i nasledujúce oblasti – vzťah k trestnému činu, vzťah k pravidlám a zákonom a pocity viny. Neutrálny postoj k trestnému činu prezentovalo v odpovediach až 50 % probandov a len 38 % probandov vyjadriilo v tejto oblasti kritiku smerom k vlastnému konaniu. Zostávajúce percentá tvorili probandi, ktorí úplne popreli existenciu trestného činu, alebo tvrdili, že ho spáchal niekto iný. V otázke pocitov viny tvorili najväčší podiel (40 %) únikové odpovede, kde sa probandi nevyjadrovali k samotnému trestnému činu, ale k jeho formálnym dôsledkom¹². Na druhej strane, až 38 % odpovedí bolo charakteristických prítomným pocitom viny. Najrôznorodjšou kategóriou bola oblasť strachov a úzkostí, kde bol aj najvyšší počet nedoplnených viet (12 %). Môže to súvisieť s obavami prezradiť zdroje svojho strachu, ktoré môžu byť vo výkone trestu špecifické. Čo sa týka vzťahu k budúcnosti, takmer výhradne je spojený so slobodou (38 %), domovom a rodinou (38 %) a pozitívnymi predstavami (12 %). S budúcnosťou súvisia aj túžby probandov, v ktorých prevládala láska, rodina a partnerstvo (52 %), sloboda (21%) a práca, príp. koníčky (9 %). Pozoruhodné boli odpovede troch probandov (5 %), ktorí uviedli ako túžbu možnosť vziať späť to, čo sa stalo a ďalších dvoch (3%), ktorí vyjadriili túžbu zmeniť sa. Poslednou kategóriou bol pohľad na ranú konceptualizáciu vlastného života, kedy probandi odpovedali na otázku, čím chceli byť ako deti. 52 % odpovedí reprezentovalo typicky detské sny (futbalista, policajt,...), 33 % percent bolo realistických (rybár, murár,...) a až 16 % bolo nezvyčajných (chcel som byť „múdrym“, „zabijakom Tokia“).

V neštandardizovanej projektívnej metóde kresby ľudskej postavy bolo sledovaných 34 formálnych a obsahových kritérií¹³ pri oboch druhoch kresby – mužskej aj ženskej postavy. Atypické vyhotovenie kresby sa ukázalo v položkách celkového spracovania, kde 28 kresieb vykazovalo slabú úroveň kresebného výkonu a v položke kresby rúk, kde ich až 17 probandov nakreslilo nerovnako veľké. Uvedené charakteristiky naznačujú nižší intelekt skupiny probandov (slabé vyhotovenie kresby¹⁴) a úzkosť, prípadne neistotu v súvislosti s činnosťami vykonávanými rukami (nerovnako veľké ruky – Altman 1998). Priemerná kresba mužskej postavy síce v sledovaných kategóriách vykazuje najčastejšie (v percentuálnej prevahe) normálne¹⁵ charakteristiky, no pri bližšom pohľade na percentuálne zastúpenie identifikujeme početné anomálie (v zmysle atypických a patologických znakov kresby). Napr. napriek tomu, že normálne nakreslené ústa sú najpočetnejšou kategóriou, predstavujú len 29,41 % protokolov kresieb, čo znamená, že zvyšných 70,59 % kresieb vykazuje iné, než normálne zobrazenie úst. Už druhou najpočetnejšou kategóriou predstavujúcou 25,5 % probandov sú ústa s nakreslenými zubami, ktoré sú zjavným prejavom agresivity¹⁶. Až 43 % probandov nakreslilo postavu menšiu, než je normál (prejav nízkeho sebavedomia, neistoty); výraz tváre identifikačnej postavy bol u tretiny probandov negatívny (vyjadrenie vlastných negatívnych pocitov), 43 % probandov nakreslilo postavu čiastočne (ruky), alebo celú v akcii (túžba po pohybe, kompenzovanie nemožnosti aktivity); 16 % chýbali oči, alebo zrenice¹⁷ (strata kontaktu s realitou, nezájum o okolie, stiahnutie sa z reality); príliš veľké a vypracované oči v 39 % (zvedavosť) spolu s plnými perami v 22 % naznačujú homosexuálne tendencie (?) a žiadostivosť. Hranatý trup a rovnakou početnosťou sa vyskytujúce

¹² Podnetová veta mala formu: „Mojou najväčšou chybou bolo...“. Väčšina únikových odpovedí mala charakter formulácie: „...že som sa sem dostal“, ktoré nie sú reflexiou nezákonného správania, ale len jeho dôsledkov.

¹³ Interpretácie jednotlivých znakov kresby podľa: Altman 1988; Šturma, Vágnerová 1982; Dammer 1995; Davido 2001.

¹⁴ Probandi, ktorí odmietli kresliť, neboli do tohto úkonu nútení. Ostatní probandi kreslili dobrovoľne, so zjavnou snahou o čo najlepší výkon. Z tohto dôvodu nepredpokladáme, že by nižšia úroveň kresebného výkonu mohla byť spôsobená neochotou a nemotivovanosťou probandov podať dobrý výkon.

¹⁵ Normálne v tomto prípade v zmysle absencie atypických znakov sledovaných v danej kategórii vzhľadom na odporúčania: Altman 1988; Šturma, Vágnerová 1982; Dammer 1995; Davido 2001.

¹⁶ Prejav agresivity v kresbe bližšie rozoberá kapitola 8.4.

¹⁷ Za kresbu s vynechanými zrenicami sa považovala len taká, ktorej vypracovanie očí a ostatných detailov tváre bolo natoľko precízne, že oči bez dokreslenej zrenice pôsobili ako „slepé“. Ak šlo o na detaily celkovo chudobnú postavu, chýbanie tohto detailu sa nepovažovalo za abnormálny jav a nezapočítavalo do uvedenej kategórie.

zdôraznené, hranaté ramená u 22 % kresieb (zdôraznenie maskulinity a dominancie, agresivita); až 41 % zastúpenie výskytu zdôrazneného pásu (zvýšená potreba kontroly telesných impulzov); 20 % špicatých prstov (agresivita) a 14 % chýbajúcich rúk (nedostatok sociálnych kontaktov, pocity insuficiencie) a 27 % kresieb, kde úplne chýbajú alebo sú extrémne malé chodidlá zas naznačuje pocity neistoty, neistého postavenia a celkového obmedzovania.

Pri skúmaní charakteristík ženskej postavy, ako kresby vyjadrujúcej vzťah k opačnému pohlaviu uvádzame len niektoré vybrané zistenia. Až 90 % probandov nakreslilo ženskú postavu s neutrálnym výrazom tváre, čo naznačuje neistotu vo vzťahu k opačnému pohlaviu (nie je ani pozitívny ani negatívny); u 21 % sa vyskytovali prehnané sexuálne obsahy, čo poukazuje na možnosť vnímania druhého pohlavia ako predovšetkým sexuálneho objektu, čo dopĺňa výskyt neobvyklého javu – zobrazenie ženskej postavy aj genitáliami (12,5 % prípadov). Prehnané veľké a zdôraznené prsia nakreslilo 19 % probandov, polovica ich úplne vynechala, čo môže indikovať potláčanie sexuality. V 56 % bola prítomná nekontrolovaná kresba vlasov („divoké“ vlasy bez ohraničujúcich línií), ktoré sú znakom primitívnej zmyselnosti a infantilného sexuálneho postoja. Len 15 % probandov nakreslilo ženskú postavu v uspokojivej kvalite, zvyšných 85 percent predstavovalo slabé až primitívne vyhotovenie. U štvrtiny kresieb boli nakreslené ústa agresívnym spôsobom (so zubami,...) Často sa vyskytovali disproporcie jednotlivých častí (67 %), zlá koordinácia a neobvyklé tvary pri kresbe (37 %), šikmo umiestnená postava (nakreslená pod uhlom – 21 % postáv), čo naznačuje možnosť prítomnosti organicity. V súlade s kritériami zisťovania organicity prostredníctvom štandardizovaného Testu kresby ľudskej postavy podľa Goodenoughovej (Šturma, Vágnerová 1982) bolo pre tento účel sledovaných osem vybraných kategórií (pozri kapitolu „Metódy“). Prítomnosť sledovanej charakteristiky v každej z ôsmich kategórií bola ohodnotená jedným bodom, a tak mohol každý proband na takto vytvorenej „škále organicity“ skórovať v rozmedzí 0 – 8. Z analýz vyplynulo, že len dvaja probandi nakreslili kresbu tak, že v žiadnej z kategórií naznačujúcich prítomnosť organického poškodenia mozgu neskórovali. Priemerný počet dosiahnutých bodov a teda i priemerný počet z celkovo ôsmich kategórií sledujúcich organicitu bol 2,8. Korelačnou analýzou sa zistil veľmi tesný vzťah medzi hodnotami nameranými skonštruovanou škálou organicity a Ravenom (korelácia signifikantná na úrovni $< 0,01$) ako aj Army beta testom (korelácia signifikantná na úrovni $< 0,05$). Nízku úroveň intelektu ako dôsledok organického poškodenia mozgu v ranejších štádiách vývinu potvrdzujú viaceré zdroje (Hort, Hrdlička, Kocourková, Malá a kol. 2000; Řičan, Krejčířová a kol., 1995). Škála organicity navyše významne koreluje aj s faktorom Q_2 v 16 PF charakterizovaným adjektívami: sebestačný, preferujúci vlastné rozhodnutia, čo môže súvisieť s prehnanou sebadôverou prítomnou pri intelektovej insuficiencii.

Poslednou oblasťou, ktorá sa týkala skúmaniu kresby ľudskej postavy, bolo sledovanie rozdielov medzi mužskou a ženskou kresbou vyjadrujúcich rozdiel medzi vzťahom k vlastnej osobe a osobám opačného pohlavia. Zo štatisticky významných rozdielov v mužskej a ženskej kresbe vyplýva, že probandi vyjadrovali prostredníctvom výrazu tváre extrémnejšie postoje k vlastnej osobe (štatisticky výrazne vyšší počet pozitívneho, alebo negatívneho celkového výrazu tváre), kým u osôb opačného pohlavia bol celkový výraz tváre častejšie neutrálny. Potrebu zapojiť do kresby výrazne sexuálne obsahy pocítovali probandi menej u mužskej postavy, u osoby opačného pohlavia sa výrazne častejšie vyskytovali „divoké“ vlasy, t.j. vlasy bez ohraničujúcich línií, ktoré sú znakom primitívnej zmyselnosti a infantilného sexuálneho postoja. Štatisticky významne častejšie prítomnosť zdôrazneného pásu u sebaidentifikačnej postavy predstavuje už spomínanú zvýšenú potrebu kontroly telesných impulzov.

Literatúra

- Altman, Z. (1998). *Test kresby postavy*. Praha: Pracovní materiál.
- Bakalář, E. (1993). *Metodika 9202. Metodika vyšetřování a posuzování vodičů motorových vozidel dopravnými psychology*. Bratislava: Asociácia dopravných psychologov.
- Dammer, Č. (1995). *Kresba lidské postavy. Materiál autora*. Liptovský Mikuláš: Oddelenie sociálnych služieb Vojenskej akadémie SNP.
- Davidov, R. (2001). *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál.
- Eber, H. W., & Cattell, R. B. v úprave Kollárik, T. (1994). *16 PF – šestnáctifaktorový dotazník. Forma E (T – 24)*. Bratislava: Psychodiagnostika, s.r.o.
- Fridrich, J., & Nociar, A. (1991). *Test ruky. Průručka*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Lüscher, M. v úprave: Černý, V., & Dan, J. (1995). *Lüscherova klinická diagnostika (T – 171). Průručka*. Bratislava: Psychodiagnostika, a.s.
- Malinovský, L. *PsychoWinSystem. Lüscherova klinická diagnostika. Verzia 2.0. T_171.exe, verzia 2.2.0.46*.
- Raven, J.C., Court, J.H., & Raven, J. (1991). *Štandardné progresívne matice (T – 16)*. Bratislava: Psychodiagnostika, s.r.o.
- Šturma, J., & Vágnerová, M. (1982). *Kresba postavy (T – 76). Průručka*. Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy, n.p. 1982.